

Grzegorz Wejman
Szczecin

Modele chrystianizacji ludów basenu Morza Bałtyckiego – podobieństwa i różnice

Wprowadzenie

Misje to ewangelizacyjna działalność Kościoła wśród niechrześcijan (*ad gentes*), wynikająca z woli i polecenia Jezusa Chrystusa, wyrażona w nakazie misyjnym. Najpierw objęły one Europę. Chrystianizacja ludów Morza Bałtyckiego trwała ok. 600 lat. Rozpoczęła się na początku IX w., a zakończyła się na początku XV w. O tym procesie oraz podobieństwach i różnicach prowadzonych w tym rejonie misji ewangelizacyjnych traktuje niniejszy artykuł.

1. Chrystianizacja plemion germańskich

1.1. Początek misji

Plemiona germańskie w Skandynawii przeszły długi proces tworzenia państw: duńskiego, norweskiego i szwedzkiego. Nazwani przez ówczesnych kronikarzy *Normanami*, byli jeszcze w VIII w. poganami. Zostali schryścianizowani w końcowym okresie ewangelizacji ludów germańskich¹.

Działalność misyjną na terenie Danii rozpoczął w 823 r. z polecenia papieża Paschalisa I i cesarza Ludwika I Pobożnego – abp Ebon z Reims². Po reakcji pogańskiej dzieło już z większym powodzeniem zaczął prowadzić bp Oskar (Ansgar) wraz niemieckimi benedyktynami z klasztoru Høxter nad

¹ B. Kumor, *Europa. III. Kościół katolicki*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1985, kol. 1328-1329.

² Niestety dopiero w 826 r. król duński Harald Klak wraz z rodziną na dworze cesarza przyjął chrzest. Poprosił wówczas o misjonarzy. F. Stopniak i A. Weiss, *Dania*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1985, kol. 993.

Wezera³; począwszy od 827 r. na terenie Danii, głównie w okolicach Hedeby k. Szlezewiku, a począwszy od 829 r. na terenie Szwecji w miejscowości Brika⁴. W tym celu papież Grzegorz IV w 834 r. założył arcybiskupstwo w Hamburgu (po zniszczeniu Hamburga w 845 r. przez Normanów przeniesiono stolicę arcybiskupstwa w 848 r. do Bremy). Pierwszym jej arcybiskupem został Ansgar, a papież Grzegorz IV wyznaczył go na swojego legata na Danię i Szwecję⁵.

1.2. Chrystianizacja Danii⁶

Chrystianizacja Danii nabrała tempa dopiero w połowie X w.⁷. W 948 r. za zgodą papieża Agapita II zostały utworzone trzy biskupstwa w: Szlezewiku, Ribe i Aarhus, zależne od metropolii w Hamburgu-Bremie⁸. Siedemnaście lat później (965) król Danii Harald Sinozęby (ok. 936-986) przyjął chrzest⁹. Jego zaś wnuk – Kanut Wielki¹⁰, po podbiciu Anglii (1014-1016), nie tylko przysporzył misjonarzy angielskich, ale doprowadził do powstania biskupstwa w Roskilde (1022), już bez podporządkowania się zwierzchności metropolity hambursko-bremeńskiego¹¹. W 1104 r. dzięki staraniom króla Eryka I (1095-1103) papież Paschalis II utworzył w Lundzie metropolię¹², co dało Kościołowi duńskiemu pełny rozkwit we własnej przestrzeni narodowej.

³ Opór ze strony pogańskich możnowładców spowodował, że Oskar przebywał w Danii tylko przez 18 miesięcy, po czym wrócił na dwór cesarski.

⁴ Tutaj Oskar ufundował pierwszy na ziemi skandynawskiej kościół. Z powodu reakcji pogańskiej Oskar po dwóch latach powrócił ponownie na dwór cesarski.

⁵ Jednocześnie jednak dało się wyraźnie zauważyć malejące zainteresowanie miast niemieckich, np. Bremy, wymianą handlową z terytoriami wschodnimi Skandynawii – szczegół wielce mówiący i wskazujący na wczesną izolację gospodarczo-kulturalną tego rejonu w stosunku do europejskiego kontynentu. Późniejsze wypadki miały wykazać, że chrystianizacja krajów skandynawskich była zadaniem niezwykle trudnym, a w przypadku Szwecji – wysoce nietrwałym i powierzchownym.

⁶ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, *Średniowieczne*, Warszawa 1987, s. 47-48; Saxonis, *Gesta Danorum*, [wyd.] J. Olrik i H. Raeder, t. 1, Hauniae 1931.

⁷ Miało to miejsce za trzeciego z kolei arcybiskupa Bremy Adelganga (937-988).

⁸ Kościół duński cieszył się opieką i poparciem Niemców, szczególnie cesarza Ottona I, raczej jednak ze względów politycznych.

⁹ Stworzył dogodne warunki do działalności kościelnej. To on przyczynił się do powstania kolejnego biskupstwa w Odense (965) na wyspie Fionia.

¹⁰ Jego ojcem był Swen i polska księżniczka Świętosława-Sygyryda, córka Mieszka I.

¹¹ F. Stopniak i A. Weiss, *Dania*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1985, kol. 994.

¹² Sufraganiami zostały: biskupstwa Danii oraz do 1152 r. Norwegii, Islandii i Grenlandii; a do 1164 r. Szwecji.

1.3. Chrystianizacja Szwecji¹³

Chrystianizacja Szwecji zapoczątkowana w 829 r. nastąpiła dopiero w XI w. po przyjęciu chrztu przez króla Olafa III¹⁴ (ok. 980-1021/1022) w 1008 r. w Husaby przez angielskiego biskupa Zygfryda¹⁵. Chrzt Olafa był wynikiem jego zbliżenia z chrześcijańską już wówczas Danią. Król założył pierwsze biskupstwo w Skarze ok. 1014 r., podporządkowane arcybiskupstwu w Hamburgu-Bremie. Metropolia w Uppsali powstała w 1164 r. (istniała do 1531 r.). A jej pierwszym metropolitą został abp Stefan, cysters (1164-1185) wyświęcony na biskupa przez papieża Aleksandra III.

2. Chrystianizacja plemion i narodów słowiańskich¹⁶

2.1. Polska wśród narodów chrześcijańskich

Omawiając chrystianizację Słowian basenu Morza Bałtyckiego, nie ma wątpliwości, że należy zacząć od Polski. Oczywiście, teren Polski rozciągał się daleko w głąb lądu, niemniej miała ona szeroki dostęp do morza – od Wolińska, aż do Gdańska. Polska przyjęła chrzt w 966 r. za czasów Mieszka I¹⁷; prawdopodobnie w ówczesnym stołecznym grodzie, w Poznaniu, choć niektórzy historycy opowiadają się za Gniezmem bądź Ostrowem Lednickim. Dwa lata później (968 r.) miała już biskupstwo w Poznaniu¹⁸, a jej pierwszy biskup Jordan posiadał jurysdykcję nad całą Polską, czyli też i nad ludnością żyjącą nad Bałtykiem.

¹³ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, s. 48.

¹⁴ Olaf (Olof) Skötkonung król Szwecji w latach 995-1021, pierwszy chrześcijański władca tego kraju. Był synem Eryka Zwycięskiego, króla Szwecji i Świętosławy-Sygydy, córki Mieszka I.

¹⁵ Zygfryd został świętym.

¹⁶ B. Kumor, *Europa. III. Kościół katolicki*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1985, kol. 1329.

¹⁷ Mieszko I miał z Dąbrówką syna, Bolesława Chrobrego, i dwie córki, które odegrały niemałą rolę w chrystianizacji innych krajów. Adelajda (*Bela Knehini*) wyszła za mąż za węgierskiego księcia Gejzę i wychowała syna, św. Stefana, króla i *Apostola Węgrów*. Świętosława-Sygyda została żoną najpierw króla szwedzkiego, Eryka Zwycięskiego, a po owdowieniu – króla duńskiego, Swena Widłobrodego i wychowała syna, Kanuta Wielkiego, króla Danii, Anglii i Norwegii, zasłużonego dla Kościoła w tych krajach.

¹⁸ J. Nowacki, *Początki biskupstwa poznańskiego*, Poznań 2000; M. Banaszak, *O początkach biskupstwa poznańskiego dyskusyjnie*, Poznań 2002.

Należy podkreślić, że z inspiracji i przy pomocy polskiego księcia Bolesława Chrobrego z Polski wyruszali pierwsi misjonarze: Wojciech do Prusów, eremici międzyrzeczcy do Luciców, a Brunon z Kwerfurtu do Jaćwięgów. A męczeńska śmierć bp. Wojciecha Sławnikowica¹⁹ przyczyniła się do powstania metropolii w Gnieźnie. Uroczyste ogłoszona w 1000 r.²⁰ obejmowała swym zwierzchnictwem również Kołobrzeg z biskupem Reinbernem²¹. Niestety, biskupstwo to dość szybko upadło, prawdopodobnie w latach 1007-1013²².

2.2. Misje na Pomorzu Zachodnim

Próbę chrystianizacji tej części kraju Kościół polski podjął się za rządów Władysława Hermana. Wtedy występuje w źródłach Franko biskup białogardzki (*Beogradensis*)²³. Ale dopiero uzależnienie Pomorza od Bolesława Krzywoustego (1121-1122) umożliwiło podjęcie misji przez hiszpańskiego biskupa Bernarda, który w Rzymie otrzymał sakrę i pozwolenie na chrystianizację Pomorzan²⁴.

¹⁹ Biskup misjonarz przyczynił się do powstania metropolii swoją śmiercią męczeńską wśród Prusów. Książę Bolesław Chrobry wykupił jego ciało i złożył jako święte relikwie w Gnieźnie, a przyrodni brat Wojciecha i towarzysz wyprawy pruskiej, Gaudenty-Radzim w Rzymie uzyskał u papieża Grzegorza V (996-999) uznanie kultu męczennika. Poparcia udzielił zaprzyjaźniony z Wojciechem cesarz Otton III, który ściśle współpracował z Grzegorzem V i jego następcą, Sylwestrem II (999-1003). Gaudenty-Radzim 2 grudnia 999 r. został *arcybiskupem świętego Wojciecha męczennika*. S. Mielczarski, *Działalność misyjna Wojciecha i Ottona*, „Studia Gdańskie”, IX (1993), s. 61-75.

²⁰ Ogłoszenia metropolii dokonano na synodzie gnieźnieńskim w 1000 r. Do grobu świętowojciechowego przybył sam cesarz Otton III. Z nim przybyli także kardynałowie legaci papiescy z imiennie znanym Robertem, oblatariuszem Stolicy Apostolskiej.

²¹ Thitmar, *Kronika, z łac. przetłumaczył, wstępem poprzedził i komentarzem opatrzył Marian Zygmunt Jedlicki*, Poznań 1953, VI, 72; H. Holzapfel, *Reinbern, pierwszy biskup Pomorza*, [w:] I. Jeż [red.], *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, Koszalin 2000, s. 13-46.

²² H. Holzapfel, *Reinbern, pierwszy biskup Pomorza*, [w:] I. Jeż [red.], *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, s. 36; B. Kumor, *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, Poznań 1974, s. 41.

²³ Gall Anonim, *Kronika polska*, przełożył R. Grodecki, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1989, s. 58. Chociaż na ogół bp. Franko uważa się za biskupa poznańskiego.

²⁴ Książę polski Bolesław Krzywousty dał mu przewodników i tłumacza. Wyprawa misyjna dotarła do Wolina, lecz biskup występujący ubogo, bez orszaku, nie zaimponował mieszkańcom tego bogatego miasta, został na łódce wypędzony w morze. Po krótkim pobycie na dworze Bolesława udał się do Bambergu, gdzie zebrany biskupom niemieckim przedstawił przebieg misji.

I to, co niestety, nie udało się Bernardowi, skutecznie dokończył Otton²⁵. Biskup bamberski przeprowadził dwie wyprawy misyjne. Pierwszą od maja 1124 r. do marca 1125 r. i drugą od kwietnia do grudnia 1128 r. Kończąc drugą wyprawę misyjną 18 grudnia 1128 r., Otton założył 14 kościołów w 12 miejscowościach: w Pyrzycach, Szczecinie (dwa), Gardźcu (obecnie Garz w pow. Wolgast – okręg Rostock lub według niektórych – Garz na wyspie Uznam), Wolinie (dwa), Lubiniu, Kłodzieniu (nazwę tę łączy się z dzisiejszym Kłodkowem, wsią położoną nad Regą 5 km na południe od Trzebiatowa), Kołobrzegu, Białogardzie, Uznamiu (Usedom), Wołogoszczy (Wolgast), Choćkowie (Gützkow) oraz księżęcym Kamieniu Pomorskim i ochrzcił, tylko w pierwszej wyprawie misyjnej ponad 22 tys. pogan²⁶. Owocem jego działalności było biskupstwo pomorskie pw. św. Wojciecha w Wolinie, erygowane przez papieża Innocentego II 14 października 1140 r.²⁷ Pierwszym jej biskupem został Wojciech, były kapelan księcia Bolesława Krzywoustego.

2.3. Misje wśród Obodryców i Wieleatów

Biskup Otton dokończył także drugi proces chrystianizacji Wieleatów. To oni wraz z Obodrycami stanowili grupę Słowian połabskich²⁸. To oni już we wczesnym średniowieczu stali się celem ekspansji cesarza Karola Wielkiego²⁹,

²⁵ Na Pomorzu ścierały się wpływy niemieckie, polskie i duńskie. Problem misji pomorskiej omawiał książę Bolesław Krzywousty i arcybiskup gnieźnieński Marcin z legatem papieskim, kard. Idzim z Tusculum, który przebywał w Polsce w latach 1123-1124. S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010; E. Ry-mar, *Święta Studnia czyli Misyjne dzieło patrona Pyrzyc św. Ottona biskupa bamberskiego i pamięci o nim poprzez wieki*, Pyrzyce 2006; G. Wejman [red.], *Święty Otton z Bambergu – Ewangelizator Pomorza. Jego kult do czasów współczesnych*, „Studia i Rozprawy” nr 2, Szczecin 2004; M. Rębkowski, *Chryścianizacja Pomorza Zachodniego. Studium archeologiczne*, Szczecin 2007.

²⁶ *Sancti Ottonis Episcopi Babenbergensis Vita Priestligensis*, J. Wikarjak [wyd.], MPH seria 2 t. 7 cz. 1 Warszawa 1966, II, 20.

²⁷ *Codex Pomeraniae Diplomaticus*, Greifswald 1843-1862, I, nr 16.

²⁸ Połabianie – to jedna z grup Słowian wchodząca w skład plemion zachodniopomorskich, zamieszkujące od VI w. ziemie między Morzem Bałtyckim, Łabą, Hawelą i Odrą. Od wschodu graniczyli z Lubuszanami i Pomorzanami, od zachodu z Sasami, od południa zaś z plemionami czeskimi. L. Moszyński, *Przedchrześcijańska religia Słowian na Pomorzu na tle ogólnosłowiańskim*, „Studia Gdańskie”, t. IX, (1993), s. 18-19; T. Manteuffel, *Historia Powszechna, Średniowiecze*, Warszawa 1978, s. 299-300.

²⁹ Wyprawa Karola Wielkiego w 789 r. na Wieleatów, zwanych później *Lucicami*, narzuciła im zwierzchnictwo frankońskie, ale nie narzucała im chrześcijaństwa, podobnie Obodrycom.

a potem już działalności misyjnej jego syna Ludwika Pobożnego³⁰. Niemniej, dopiero król niemiecki Henryk I Ptasznik w 928 r. rozpoczął dzieło podboju tych ziem³¹. Niestety, rozpoczął się wówczas „Drang nach Osten” (tzw. parcie na Wschód)³². Jego następca cesarz Otton I starając się politycznie i kościelnie podporządkować Słowian budował na ich terytorium zamki i zakładał biskupstwa w 948 r., m.in. w Brennie (Brandenburg), Hobolinie (Havelberg) i Stargardzie Wągryjskim (Oldenburg).

Dla schrystianizowanych ziem papież Jan XIII w 968 r. powołał metropolię w Magdeburgu, a jej metropolitę ustanowił *prymasem* całego Kościoła w Niemczech po prawej stronie Renu aż do Odry³³.

Niestety, wiązanie misji z celami politycznymi doprowadziło do powstania wieleckiego w 983 r.³⁴ Walki trwały dalej. W 1147 r. nawet doszło do krucjaty – wyprawy na pogańskich Słowian północno-zachodnich³⁵. Dopiero Henryk Lew opanował ziemie Obodryców, a Albrecht Niedźwiedź zdobył w 1157 r. Brennę, nadając jej nazwę Brandenburg. Na wyspie Rugii zniszczył pogaństwo zniszczył po 1168 r. duński król Waldemar I i podporządkował wyspę arcybiskupstwu w Lund.

³⁰ Ludwik Pobożny napisał list (w latach 826-830) do biskupa Würzburga z prośbą o ochrzczenie Słowian.

³¹ Kapitałnym źródłem do wspomnianych zagadnień jest „Kronika Słowian”, niezbyt życzliwego Słowianom zachodnim Helmolda (ur. 1125) proboszcza z Bozowa nad Jeziorem Płońskim. *Helmolda Kronika Słowian*, Józef Matuszewski [tłum.], Warszawa 1974.

³² Z. Kossak, Z. Szatkowski, *Troja Północy*, Warszawa 1986, s. 36-42.

³³ Podporządkowano jej bezpośrednio dawne biskupstwa, w Brennie i Hobolinie oraz nowo utworzone w 968 r. biskupstwa, w: Miśni, Merseburgu i Żytcach, a od 1030 r. także biskupstwo w Naumburgu. Poddano natomiast metropolii hambursko-bremeńskiej biskupstwo w Stargardzie Wągryjskim (Oldenburg). M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, *Średniowiecze*, Warszawa 1987, s. 51.

³⁴ Zniszczyło ono nie tylko zależność od cesarstwa, ale także biskupstwa w Hobolinie, Brennie i Stargardzie Wągryjskim. Organizacja kościelna zachowała się tylko na obszarze Miśni i Łużyc.

³⁵ Na sejmie niemieckim w Frankfurcie (1147), przy udziale Bernarda z Clairvaux podjęto decyzję wyprawy przeciw pogańskim Słowianom północno-zachodnim. Na jej czele stanęli: książę saski Henryk Lew, margrabia Albrecht Niedźwiedź z Marchii Północnej i margrabia Konrad Wettin z Miśni. Papieskim legatem był biskup Anzelm z Havelbergu.

Udział w niej wzięli rycerze niemieccy, rycerze morawscy oraz polscy pod wodzą Mieszka Starego. Krucjata nie przyniosła rezultatów, bo została wykorzystana do celów politycznych. A widok bp. Wojciecha w chrześcijańskim Szczecinie przyniosła kompromitację krucjaty. T. Manteuffel, *Historia Powszechna, Średniowiecze*, Warszawa 1978, s. 300-301.

3. Chrystianizacja narodów bałtyckich³⁶

3.1. Misje na terenie Prusów³⁷

Misji wśród Prusów³⁸ jako pierwszy podjął się w końcu X w. bp praski Wojciech Sławnikowic. Niestety, zakończyła się ona niepowodzeniem 23 kwietnia 997 r.

Dzieło jego z różnym skutkiem kontynuowali³⁹: benedyktyńskie opactwo św. Wojciecha w Płocku⁴⁰, wspierane przez biskupa płockiego Wenera⁴¹, Bolesław Kędzierzawy w ramach drugiej krucjaty lewantyńskiej (1147)⁴²; cystersi na prośbę papieża Innocentego III (bulla z 26 X 1206 r.) – opat łeknieński Godfryd Boguchwał, a potem mnich z Oliwy Chrystian (1210), który został biskupem pruskim (1216)⁴³; a od 1230 r. krzyżacy⁴⁴ – w 1243 r. powstały tutaj 4 biskupstwa w: Fromborku (warmińskie), Królewcu (sambijskie), Kwidzynie (pomezjańskie) i Chełmży (chełmińskie)⁴⁵; należące od 1255 r. do metropolii ry-

³⁶ B. Kumor, *Europa. III. Kościół katolicki*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1985, kol. 1329-1330.

³⁷ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, *Średniowieczne*, Warszawa 1987, s. 119.

³⁸ Prusowie to ludy bałtyckie zamieszkujące w średniowieczu tereny między Pomorzem, Mazowszem, Litwą a Bałtykiem (wybrzeże Bałtyku między dolną Wisłą a dolnym Niemnem). Obecnie na ich terytorium znajdują się: województwo warmińsko-mazurskie oraz obwód kaliningradzki. J. Steckiewicz, *Kościół katolicki w obwodzie kaliningradzkim w latach 1945-2009*, Kraków 2013, s. 23-39.

³⁹ Gdy nie powiodła się misja chrystianizacyjna czeskiego bp. Wojciecha oraz bp. Brunona z Kwerfurtu, doszło do polskich wypraw Bolesława Chrobrego. Kolejne wyprawy polskie odbyły się w latach 1107/1108 i 1110/1111, podjęte przez Bolesława Krzywoustego. Jednak podobnie jak poprzednie, nie pozostawiły trwałych zdobyczy. Charakter krucjat starano się nadać polskim wyprawom przeciw Prusom i Jaćwięgom w latach 1147, 1166-1167 i 1192. Łączyły jednak sprawę chrystianizacji z podbojem.

⁴⁰ Założone w latach 1138-1148 z fundacji bp. płockiego Aleksandra.

⁴¹ Śmierć biskupa Wenera (1170) przerwała na dłuższy czas misyjne działanie wśród Prusów.

⁴² Wyprawa ta wywołała pruski odwet i najazd na ziemie polskie w r. 1149. Kolejne wyprawy w latach 1149-1157 zaowocowały podbiciem części ziem pruskich. Kolejna próba chrystianizacji nie powiodła się na skutek buntu Prusów, a w roku 1166 zginął w karnej wyprawie młodszy brat Bolesława, książę Henryk Sandomierski.

⁴³ Dzięki takiemu wsparciu w latach 20. XIII w. liczne wyprawy podjęli Leszek Biały, Henryk Brodaty i Świętopełk pomorski. Wyprawy te pociągnęły za sobą w odwecie najazdy pruskie – w r. 1222 najazd dotarł do Płocka, a w roku 1226 w wyniku najazdu zniszczony został klasztor w Oliwie.

⁴⁴ Dopiero Krzyżacy włączyli się od 1230 r. w misję pruską na większą skalę. Sprowadzeni (1226) przez księcia mazowieckiego Konrada osiedli w ziemi chełmińskiej i rozpoczęli podbój Prus. Od cesarza Fryderyka II uzyskali (1226) przywilej (Złota bulla), mocą którego Prusy po podboju stawały się ich własnością.

⁴⁵ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (1969) t. 18, s. 330-334.

skiej. Niestety, czynili to siłą, czego skutkiem było eksterminacja miejscowej ludności i zastępowanie jej nową kolonizacyjną.

3.2. Łotwa⁴⁶ i Estonia wśród narodów chrześcijańskich

Dzisiejszą Łotwę i Estonię⁴⁷ chrystianizowano duchowieństwo niemieckie po 1160 r., a od 1202 r. kawalerowie mieczowi przy poparciu kolonistów niemieckich,

Handlowe kontakty Bremy z Łotwą ułatwiły, począwszy od 1182 r., misję podjętą przez kanonika regularnego (augustianina)⁴⁸ Meinharda z Segebergu k. Hamburga. Został on biskupem inflanckim z rezydencją w Uxküll (1185)⁴⁹. Biskupstwo podlegało metropolii hambursko-bremeńskiej. Kolejny jego następcą Albert z Buxhörden (konsekrowany na biskupa w 1199 r.) założył w 1201 r. Rygę i obrał ją na siedzibę biskupstwa (1202). Chrystianizację kraju prowadził przy pomocy cystersów z klasztoru w Dünamünde. W 1202 r. utworzył *Zakon Kawalerów Mieczowych*, którym nadał trzecią część ziem łotewskich, uniemożliwiając im zarazem możliwość zorganizowania własnego państwa⁵⁰. Nadto doprowadził do tego, że papież Aleksander IV utworzył w 1255 r. metropolię w Rydze, mianując jej arcybiskupem Alberta Suerbeera. Abp Albert ogłosił Łotwę *własnością Matki Bożej*, ukazując w ten sposób charakter kościelnego państwa.

Działalność misyjną w Estonii rozpoczęto w 1170 r. zarówno ze strony Danii, jak i Niemiec. Została ona opanowana przez rycerstwo tych państw w 1228 r. Przewaga Duńczyków spowodowała, że pierwsze biskupstwo w Rewalu, obsadzone francuskim mnichem Fulco, podlegało metropolii w Lundzie. Następne wszakże biskupstwa, w Dorpacie i Ozylii podporządkowano Rydze.

To dlatego tak, że od 1208 r. Niemiecy Kawalerowie Mieczowi rozpoczęli swoją ekspansję na tereny estońskie. To dało początek dwustuletniej walki z zakonem.

⁴⁶ Od IX do XI w. Łotwa zasiedlana była przez plemiona bałtyckie oraz ugrofińskie (na północy). Od końca XII w. następowała penetracja niemiecka, czego konsekwencją były silne i długotrwałe wpływy niemieckie, a także skandynawskie. W XIII w. ziemie łotewskie zostały podbite przez niemiecki zakon kawalerów mieczowych i schryścianizowane. Od tej pory stanowiły one część Inflant – obszaru obejmującego dzisiejszą Łotwę i Estonię. T. Manteuffel, *Historia Powszechna, Średniowiecze*, Warszawa 1978, s. 301.

⁴⁷ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, *Średniowieczne*, Warszawa 1987, s. 119-120.

⁴⁸ Wcześniej misje tutaj prowadzili cystersi.

⁴⁹ Jego następcą, od 1196 r. był biskup Bertold z Lokkum. Opór pogan zahamował chwilowo dalszy rozwój misji.

⁵⁰ Postarał się u króla niemieckiego, Filipa szwabskiego, o tytuł księcia lennego w Inflantach, zatwierdzony przez cesarza Fryderyka II (1224). T. Manteuffel, *Historia Powszechna, Średniowiecze*, Warszawa 1978, s. 302-303.

3.3. Chrystianizacja Finlandii

Chrystianizacja Finlandii rozpoczęła się w XI w. i prowadzona była, bez rezultatów, przez duńskie duchowieństwo z Lundu. Około 1062 r. rozpoczął tutaj swoją działalność Adalbert, metropolita Bremy-Hamburga. Wyświęcił on wówczas dla Finów bp. Jana Hiltina⁵¹. Powstały też pierwsze kościoły romańskie. Ale ta akcja też była nietrwała. Dopiero w 1154 r. król Szwecji Eryk IX podjął wyprawę, uważaną za krucjatę, w celu schrystianizowania Finlandii⁵². W roku 1155 zostawił w Turku biskupa Henryka z Uppsali w celu prowadzenia misji chrystianizacyjnej. W 1160 r. biskup ten zginął w okolicach Nousiainen z ręki bogatego fińskiego rolnika (święty, patron Finlandii). W 1240 r. przybyli tutaj dominikanie, dlatego Kościół fiński długo stosował ich liturgię, a pierwsze biskupstwo fińskie powstało w Abo (1276) jako sufragania Uppsali. W 1300 r. zostało przeniesione do Turku. Do XV w. było jedynym biskupstwem w Finlandii.

3.4. Litwa i Żmudź pośród chrześcijan

Na Litwę chrześcijaństwo przenikało od XIII w. z Polski i Rusi oraz od Krzyżaków; ok. 1250 r. książę Wojsiełk przyjął chrzest w obrządku wschodnim, a w łacińskim w 1251 r. książę Mendog za pośrednictwem Krzyżaków⁵³.

W 1253 r. arcybiskup gnieźnieński konsekrował na biskupa litewskiego polskiego dominikanina Wita⁵⁴. Jednakże Mendog pod wpływem Krzyżaków nie dopuścił go do dalszej działalności, a zgodził się na Chrystiana jako biskupa dla Litwy. Misja Chrystiana nie przyniosła rezultatów, bo ludność litewska była wrogo nastawiona do Krzyżaków. Został on zamordowany w 1263 r., przez co wpływy zdobyli poganie, misja litewska uległa zahamowaniu.

Po połączeniu Polski z Litwą na podstawie układu w Krewie (1385), po chrzcie Jagiełły, na którym otrzymał imię Władysław, i ślubie z Jadwigą (18

⁵¹ B. Kumor, *Finlandia. Dzieje Kościoła. Chrystianizacja*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 283-284.

⁵² Zarówno Księstwo Nowogrodzkie, jak i Szwecja chciały uczynić Finlandię swoją sferą wpływów. W XII-XIII w. została zapoczątkowana ekspansja osadnictwa szwedzkiego na fińskie ziemie nadmorskie, a ze wschodu na tereny Ingrii i Karelii ekspansja ruska. Rusini podejmowali wyprawy w głąb fińskiego terytorium, głównie w celach rabunkowych, co powodowało odwetowe wyprawy

⁵³ Wrogość Rusi skłaniała Mendoga do sojuszu z Krzyżakami, przyjęcia chrztu z rąk krzyżackiego kapłana Chrystiana i oddania się w opiekę Stolicy Apostolskiej. Według upoważnienia Innocentego IV, otrzymał on w Nowogrodku koronę królewską z rąk biskupa chełmińskiego, Henryka. M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, *Średniowieczne*, s. 155-156.

⁵⁴ P. Lossowski, B. Modzelewska, *Litwa. Kościół katolicki*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, kol. 1242-1243.

lutego 1386 r.), rozpoczęło się z osobistym udziałem króla systematyczne nawracanie pogan na Litwie.

Król wyruszył z misją chrześcijańską do Wilna jesienią 1386 r., zabrawszy z sobą polskich misjonarzy. Do ich użytku sam dokonał przekładu na litewski „*Ojciec nasz*” i „*Wierzę w Boga*”. Pomagał w usuwaniu pogańskich urządzeń kultowych. Uposażył biskupstwa wileńskie i u papieża Urbana VI wyjednał jego erekcję (17 lutego 1387 r.), a potem włączenie do metropolii gnieźnieńskiej. Pierwszym biskupem wileńskim został Polak, Andrzej Jastrzębiec. Dla kształcenia księży Litwinów królowa Jadwiga ufundowała bursę przy uniwersytecie praskim.

Zwycięstwo pod Grunwaldem (1410) nie zniweczyło krzyżackiej akcji propagandowej, która nasiliła się w czasie soboru w Konstancji. Umożliwiło natomiast podjęcie chrystianizacji Żmudzi⁵⁵, przyznanej w traktacie toruńskim (1411) Jagielle i Witoldowi na czas ich życia. Obaj władcy udali się (1413) do tego kraju osobiście, by zająć się chrztem jego ludności. Później stanął na czele misji żmudzkiej arcybiskup lwowski Jan Rzeszowski. Doszło wtedy (1417) do utworzenia biskupstwa w Miednikach, które powierzono prepozytowi wileńskiemu Maciejowi⁵⁶.

4. Podobieństwa i różnice w prowadzeniu misji

Należy dodać, że średniowieczne misje zmieniły swoją strukturę z charyzmatycznej na bardziej hierarchiczną. Przede wszystkim zostały powiązane z papieżem, co na ówczesne czasy było nową i rewolucyjną zasadą⁵⁷. Pierwszym, który powiązał je ze Stolicą Apostolską, był papież Grzegorz I (590-604), wysyłając mnicha Augustyna z Cantenbury do Anglii. Wskazania papieża Grzegorz I doprecyzował papież Mikołaj I (858-867) w dekreście: *Responda ad consulta Bulgarorum*⁵⁸.

Poza tym preferowano formę masowych nawróceń, i to zwykle całych narodów czy plemion. Podstawę formalną do tak rozumianej chrystianizacji stanowiły dwa późnoantyczne poglądy. Jeden w zakresie prawa publicznego, twierdzący, że o wyznawaniu określonej religii decyduje władca; a drugi w zakresie

⁵⁵ Mieszkańcy Żmudzi od XIII w. najeżdżani byli od strony północnej przez kawalerów mieczowych. Pokonali zakon w 1236 r. w bitwie pod Szawłami. Wkrótce na Żmudź rozpoczęły się najazdy od południa przez zakon krzyżacki. W 1413 r. Żmudź została włączona do Wielkiego Księstwa Litewskiego, jako starostwo z zachowaniem pewnych przywilejów.

⁵⁶ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, s. 156.

⁵⁷ A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992, s. 246.

⁵⁸ A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne*, s. 249.

prawa prywatnego, mówiący, że decyzję za podopiecznych podejmuje opiekun (paternalizm). Oczywiście, wynikało to z rozwoju społeczeństwa średniowiecznego uzależnionego od pana gruntowego lub od władcy kraju. Zatem koniecznym stawało się przyjęcie religii zwierzchnika. Oczywiście, władca z kolei zobowiązany był do udzielenia misjonarzom ochrony i pomocy⁵⁹.

Należy zaznaczyć, że zgodnie z powyższymi zasadami w procesie chrystianizacji Europy olbrzymią, jeśli nie pierwszoplanową rolę odegrał czynnik polityczny. Zasady te wskazywały też na metody chrystianizacji. Jest tu mowa o trzech metodach udzielaniu chrztu: dobrowolnie, pod przymusem albo też pod groźbą wojny. Na tym tle dość wyraźnie zarysowują się różnice chrystianizacji ludów basenu Morza Bałtyckiego.

W pierwszej grupie znaleźli się Polacy, Litwini, Żmudzini, a także Duńczycy, Szwedzi i Finowie; do drugiej grupy należeli Prusowie i Obodryci⁶⁰, a do trzeciej Pomorzanie⁶¹. W swoisty sposób przebiegała chrystianizacja Łotwy i Estonii, szczególnie wśród Lotyszy misjonarze zabiegali o państwo biskupie, co zresztą przyczyniło się do powstania Zakonu Kawalerów Mieczowych.

Należy podkreślić, że wchodzenie do rodziny chrześcijańskiej przynosiło poszczególnym ludom wiele korzyści, przede wszystkim religijnych, ale także politycznych i społecznych. Na przykład kraje skandynawskie, przyjmując naukę Kościoła o nierozzerwalności małżeństwa, dążeniu do zniesienia niewolnictwa, prywatnego sądownictwa (prawo „msty”) oraz niezależności Kościoła od władzy państwowej, w myśl prof. Feliksa Konecznego, przyjęły „cztery kliny” istotne dla każdej cywilizacji. Tym samym Kościół stawał się w Skandynawii „wychowawcą narodów”.

⁵⁹ Tamże, s. 237.

⁶⁰ W Średniowieczu istniały dwie przeciwstawne doktryny prowadzenia misji. Mianowicie jedna opierała się na ramieniu świeckim, druga na orężu słowa. Niemcy stosowali raczej pierwszą doktrynę. Należy tutaj zauważyć, że jest to niewłaściwa interpretacja słów św. Augustyna, który opierając się na tekście Ewangelii Łk 14, 23 (Cogite intrare – zmuszaj do wejścia) odnosił je do donatystów, a nie do pogan.

⁶¹ Otton bp Bamberski, będąc Niemcem, stosował moc słowa. Posiadał dobry plan prowadzenia misji, który można ująć w tych oto punktach: 1. Dobry kontakt z możliwymi i wpływowymi ludźmi; 2. Stosowanie okazałych wystąpień; 3. Niszczenie wszystkiego co by przypominało stare wierzenia; 4. Głoszenie katechezy przedchrzcielnej (była ona bogata zarówno pod względem dogmatycznym, jak i dyscyplinarnym i moralnym); 5. Udzielanie chrztu św., 6. Obdarowywanie cennymi podarkami, jak np.: ubraniami, pierścieniami, złotem; 7. Utrwalanie dzieła misyjnego poprzez: budowę i wyposażanie kościołów oraz mianowanie kapłana do kontynuacji dzieła misyjnego. Niemniej odwoływał się do groźby ponownego najazdu na Pomorze księcia polskiego Krzywoustego; tak było w przypadku chrztu mieszkańców Szczecina. Korzystał również ze wsparcia drużyny księcia pomorskiego Warcisława, a wcześniej kasztelana santockiego Pawlika.

Na Pomorzu Zachodnim mimo początkowych trudności ewangelizacyjnych doszło do wielkiego sukcesu, o czym było wyżej.

Niestety, zdarzały się bolesne czy wręcz dramatyczne wydarzenia. W przypadku podboju i chrystianizacji Obodryców król Henryk Ptasznik (919-936) nawet złodziei i opryszków zwalniał od kary, pod warunkiem ich udziału w walkach ze Słowianami, a cesarz Otton I w 951 r., wylawszy takie morze krwi słowiańskiej, musiał udać się z pielgrzymką do Grobu św. Piotra w Rzymie. Taka postawa władców niemieckich spowodowała, że dla Połabian nowa wiara była synonimem kłamstwa i przemocy. W podobnym duchu działali także krzyżacy. W Prusach nawracali oni pogan siłą, chociaż papież Honoriusz III zapewnił (1225) wolność dla ich ziem po przyjęciu chrztu. Co więcej, krzyżacy na bunt Prusów (1264-1270) odpowiadali terrorem, a postawę zbuntowanych pogan wykorzystywali dla usprawiedliwiania swojej metody – eksterminacji ludności pogańskiej, kolonizacji i germanizacji ziem pruskich – przed Europą.

Stąd też Paweł Włodkowic na soborze w Konstancji (1414-1418) oskarżał ich za takie metody działania, a odwołując się do doktryny Stanisława ze Skarbimierza (Skalbmierz), wybitnego kanonisty i pierwszego rektora odnowionego Uniwersytetu Krakowskiego, wykazywał, że nawracanie pogan mieczem i podbojem ich kraju jest wojną niesprawiedliwą i naruszeniem naturalnego prawa do własnego bytu państwowego⁶².

Z pewnością wspólną cechą prowadzonej działalności misyjnej była świętość misjonarzy. Tutaj należy wymienić chociażby: św. Oskara, Apostoła Północy, zw. Bonifacym Północy (patron Szwecji), św. Ottona z Bambergu, Apostoła Pomorza, św. Wojciecha, Apostoła Prus, św. Jadwigę, Apostołą Litwy, św. Eryk IX, króla Szwecji, ewangelizatora Finlandii, św. Henryka, biskupa Uppsali, Patrona Finów, czy też św. Meinharda z Segebergu, pierwszego biskupa inflanckiego.

Wspólną cechą prowadzonej działalności ewangelizacyjnej było też angażowanie się na coraz to większą skalę, począwszy od XII, a zwłaszcza od XIII w., zakonów: cystersów, norbertanów, augustianów, zakonów rycerskich, a zwłaszcza mendykanckich – dominikanów i franciszkanów.

Oczywiście, zdarzały się jeszcze misje indywidualne, tak charakterystyczne dla epoki starożytnej, jak chociażby biskupów Wojciecha i Brunona z Kwerfurtu, ale one nie przyniosły nadzwyczajnych wyników.

⁶² M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, s. 165.

Zakończenie

Działalność misyjna Kościoła wynika z polecenia Jezusa Chrystusa wyrażonym w nakazie misyjnym. Chrystianizacja ludów Morza Bałtyckiego trwała ok. 600 lat. Rozpoczęła się na początku IX, a zakończyła na początku XV w. Objęła ona plemiona germańskie – głównie Danię i Szwecję; plemiona i narody słowiańskie – Polskę, a głównie Pomorze oraz plemiona połabskie, a głównie Obodrzyców i Wioletów oraz narody bałtyckie – Prusów, Łotyszy, Estończyków, Finów oraz Litwinów i Żmudzinów.

Misjonarze szli na te ziemię z orężem miecza, ale przede wszystkim Słowa Bożego; szli duchowni – zakonni i diecezjalni, kapłani oraz biskupi, a także ludzie świeccy: książęta oraz królowie. Wspólny cel, mimo różnych metod, niestety nieraz kontrowersyjnych, spowodował, że teren Morza Bałtyckiego, ostatni basen pogaństwa, szczęśliwie został przyjęty w orbitę wiary chrześcijańskiej.

Chrystianizacja ludów Morza Bałtyckiego miała różne oblicza; zarówno pełnej ewangelicznej gorliwości, jak i politycznego podboju. Oczekiwany sukces nastąpił, niemniej szkoda, że nieraz pozostawił po sobie ból i rozgoryczenie.

Streszczenie

Misje to ewangelizacyjna działalność Kościoła wśród niechrześcijan (*ad gentes*), wynikająca z woli i polecenia Jezusa Chrystusa, wyrażona w nakazie misyjnym. Najpierw objęły one Europę. Chrystianizacja ludów Morza Bałtyckiego trwała ok. 600 lat. Rozpoczęła się na początku IX, a zakończyła się na początku XV w. Objęła ona plemiona germańskie – głównie Danię i Szwecję; plemiona i narody słowiańskie – Polskę, a głównie Pomorze oraz plemiona połabskie, a głównie Obodrzyców i Wioletów oraz narody bałtyckie – Prusów, Łotyszy, Estończyków, Finów oraz Litwinów i Żmudzinów.

Misjonarze szli na te ziemie z orężem miecza, ale przede wszystkim Słowa Bożego; szli duchowni – zakonni i diecezjalni, kapłani oraz biskupi, a także ludzie świeccy: książęta oraz królowie. Wspólny cel, mimo różnych metod, niestety nieraz kontrowersyjnych, spowodował, że teren Morza Bałtyckiego, ostatni basen pogaństwa, szczęśliwie został przyjęty w orbitę wiary chrześcijańskiej.

Chrystianizacja ludów Morza Bałtyckiego, miała różne oblicza; zarówno pełnej ewangelicznej gorliwości, jak i politycznego podboju. Oczekiwany sukces nastąpił, niemniej szkoda, że nieraz pozostawił po sobie ból i rozgoryczenie.

SŁOWA KLUCZOWE: misje, biskupi, Skandynawia, Słowianie, zakony, książęta

Summary

Christianization models of the Baltic Sea peoples – similarities and differences

This mission of the Church's evangelizing activity among non-Christians (ad gentes), resulting from the will and command of Jesus Christ, expressed in the warrant missionary. First, they covered Europe. Christianization the Baltic Sea peoples lasted approx. 600 years. Began in early 9th, and ended in the early 15th century. It covered the Germanic tribes – mainly Denmark and Sweden; Slavic tribes and nations – Poland, mainly Western and Polabian tribes, mainly Obodrites and Veleti and Baltic nations – Prussians, Latvians, Estonians, Finns and Lithuanians and Samogitians.

The missionaries went to the land with the sword, but most of all with the Word of God; clergy, religious and diocesan priests and bishops, lay people, princes and kings – everyone took part in the mission. Common goal, despite the different methods, but sometimes controversial, meant that the area of the Baltic Sea, the last pool of paganism, happily, was adopted into the orbit of the Christian faith. Christianization the Baltic Sea peoples, have different faces; both full of evangelical zeal and political conquest. The expected success came, but a shame that sometimes left behind the pain and bitterness.

KEYWORDS: missions, bishops, Scandinavia, the Slavs, convents, princes

Translated by Mirosława Landowska

Bibliografia

Źródła:

Codex Pomeraniae Diplomaticus, Greifswald 1843-1862, I, nr 16.

Gall Anonim, *Kronika polska*, przełożył Grodecki R., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989.

Helmolda Kronika Słowian, Matuszewski J. [tłum.], Strzelczyk J. [wstęp i komentarz], Warszawa 1974.

Sancti Ottonis Episcopi Babenbergensis Vita Priefligensis, Wikarjak J. [wyd.], MPH seria 2 t. 7 cz. 1 Warszawa 1966, II, 20.

Saxonis, *Gesta Danorum*, Olrik J. i Raeder H. [wyd.], t. 1, Hauniae 1931.

Thitmar, *Kronika*, Jedlicki M. Z. [z łac. przetłumaczył, wstępem poprzedził i komentarzem opatrzył], Poznań 1953.

Opracownia:

Banaszak M., *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2, *Średniowieczne*, Warszawa 1987.

Banaszak M., *O początkach biskupstwa poznańskiego dyskusyjnie*, Poznań 2002.

- Holzapfel H., *Reinbern, pierwszy biskup Pomorza*, [w:] Jeż I. [red.], *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, Koszalin 2000, s. 13-46.
- Kossak Z., Szatkowski Z., *Troja Północy*, Warszawa 1986.
- Kumor B., *Europa. III. Kościół katolicki*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1985, kol. 1328-1330.
- Kumor B., *Finlandia. Dzieje Kościoła. Chrystianizacja*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 283-284.
- Kumor B., *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, Poznań 1974.
- Lossowski P., Modzelewska B., *Litwa. Kościół katolicki*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, kol. 1242-1243.
- Manteuffel T., *Historia Powszechna, Średniowiecze*, Warszawa 1978.
- Mielczarski S., *Działalność misyjna Wojciecha i Ottona*, „Studia Gdańskie”, t. IX, (1993), s. 61-75.
- Moszyński L., *Przedchrześcijańska religia Słowian na Pomorzu na tle ogólnosłowiańskim*, „Studia Gdańskie”, t. IX, (1993), s. 11-45.
- Nowacki J., *Początki biskupstwa poznańskiego*, Poznań 2000.
- Rębkowski M., *Chrystianizacja Pomorza Zachodniego. Studium archeologiczne*, Szczecin 2007.
- Rosik S., *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.
- Rymar E., *Święta Studnia czyli Misyjne dzieło patrona Pырzyc św. Ottona biskupa bamberskiego i pamięci o nim poprzez wieki*, Pырzyce 2006.
- Steckiewicz J., *Kościół katolicki w obwodzie kaliningradzkim w latach 1945-2009*, Kraków 2013.
- Stopniak F. i Weiss A., *Dania*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1985, kol. 993-994.
- Weiss A., *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992.
- Wejman G. [red.], *Święty Otton z Bambergu – Ewangelizator Pomorza. Jego kult do czasów współczesnych*, „Studia i Rozprawy” nr 2, Szczecin 2004.